

žari kao gerila u Hrvatskoj) jer autor uz križare obrađuje četničke i ostale jugoslavenske skupine iako one, kako sam primjećuje, "po ciljevima svoje borbe i, najčešće nacionalnom sastavu čine poseban i o križarima neovisan pokret" (7.). Ovaj dio ostaje suvišan čak ako i prihvatimo autorovo objašnjenje da taj "prošireni prikaz doprinosi cjelovitosti teme o oružanom otporu" (7). Drugo prekoračenje je prostorno. Autor je obradio i križarske skupine na prostoru BiH iako je u uvodnom dijelu naglasio da se govori o Hrvatskoj. To mu, međutim, ne treba zamjeriti jer su tamošnji križari bili strateški i mentalno sastavnica hrvatskog križarskog pokreta (kao što autor upozorava), ali i zato je jer je ustaška emigracija Hrvatsku, vojno i politički, promišljala u sklopu NDH.

Na kraju ovog prikaza možemo dodati i zaključiti da je knjiga dr. Radelića uspjela svnuti pozornost na križare kao značajan historiografski problem i stvoriti relevantan oslonac u budućem istraživanju suvremenije hrvatske povijesti.

Nikola Anušić

Bože VUKUŠIĆ, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskoga iseljeničtva*, Klub hrvatskih povratnika iz iseljeničtva, Zagreb 2002., 520 str.

U izdanju Kluba hrvatskih povratnika iz iseljeničtva nedavno je izašla knjiga *Tajni rat Udbe protiv hrvatskoga iseljeničtva* autora Bože Vukušića. Knjigu je hrvatska javnost vrlo brzo prihvatila (za nepunih je tri mjeseca doživjela drugo izdanje), a u navedenom razdoblju na ljestvicama čitanosti neprekidno zauzima najviša mjesta. U knjizi se obrađuju teme iz suvremene hrvatske povijesti, koje i danas potiču brojna pitanja i izazivaju kontroverze u javnosti. Valja naglasiti činjenicu da su se i dosad na tržištu pojavljivale knjige koje su problematizirale položaj i ulogu hrvatskog iseljeničtva, ali o radikalnim reakcijama jugoslavenskih vlasti prema iseljeničkim političkim organizacijama u domovini se vrlo malo znalo, poglavito zbog osobina bivšega, socijalističkoga društvenog sustava. Tu bi se mogla tražiti i uzrok različitih interpretacija događaja iz hrvatske suvremene povijesti, uključujući i prešućivanje i skrivanje činjenica o metodama rada Udbe, o kojima Vukušić u knjizi jasno i nepristrano progovara.

Autor je, na temelju prikupljene arhivske građe u domovini i u iseljeničtva, kao i mnogobrojnih znanstvenih, stručnih i novinskih elaborata i članaka, te vrlo vrijednih svjedočanstava izravnih sudionika događaja, uspio prezentirati dosad nepoznate i pogrešno interpretirane činjenice o hrvatskom političkom iseljeničtvu. Možda su ponajbolju ocjenu Vukušićeve knjige dali prof. dr. Ivan Čizmić iz Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar i Marin Sopta, ravnatelj Hrvatskog centra strategijskih istraživanja, kada su istaknuli: "Čitatelji Vukušićeve knjige moći će, na osnovi neospornih činjenica, prvi put saznati cjelovito o ovoj možda najcrnijoj stranici iz prošlosti socijalističke Jugoslavije", odnosno, "Vukušić prilazi ovoj temi bez emocija, strasti, mržnje ili poziva na linč ili osvetu, naročito prema još živućim plaćenim UDB-inim ubojicama Hrvata u iseljeničtvu. Pisac samo iznosi gole činjenice o postojanju jedne takve zloglasne organizacije čiji je

primarni cilj bio da sačuva totalitarni režim jedne države i ideologije, u ime koje su ubijani nevini ljudi i hrvatski rodoljubi.”

Knjiga Bože Vukušića podijeljena je u četiri poglavlja: “Političko organiziranje hrvatskoga iseljenništva” (7-105), “Nastanak, ustroj i rad jugoslavenskih tajnih službi” (105-201), “Napad na hrvatske političke iseljenike” (201-391) i “Bruno Bušić-simbol nacionalnog otpora” (391-463).

Izdavač Klub hrvatskih povratnika iz iseljenništva potrudio se u knjizi prezentirati velik broj slikovnog materijala, uključujući preslike izvornih dokumenata koji zorno svjedoče o bestijalnosti metoda Udbe pri obračunu s hrvatskim političkim iseljeništvom. Uz dosad navedeno, knjiga sadržava predgovor, pogovor i bilješku o piscu iz pera dr. sc. Josipa Jurčevića, Josipa Jovića i prof. dr. Ante Laušića. Bože Vukušić bio je i sam žrtva progona jugoslavenske tajne policije, budući da je na temelju Udb-inih informacija osuđen na strogu zatvorsku kaznu od strane njemačkih državnih organa. Tri godine proveo je u samici, a do oslobođenja iz zatvora i povratka u domovinu ukupno je u zatvoru bio sedam godina i osam mjeseci. I nakon povratka u domovinu 1990. godine tajne jugoslavenske službe nisu mirovale. Agenti KOS-a dva su ga puta bezuspješno pokušali oteti. Nakon povratka u domovinu autor se aktivno uključio u obranu domovine. Pri završetku Domovinskog rata, u kojem je aktivno sudjelovao, obnašao je više odgovornih dužnosti, među ostalim i u Komisiji za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, u kojoj je bio zadužen za popis i prikupljanje podataka o žrtvama Udbe terora nad hrvatskim političkim iseljeništvom.

U uvodnim napomenama prvog poglavlja Vukušić iznosi opći pregled hrvatskih ekonomskih i političkih migracija u preoceanske i europske zemlje, koje su započele krajem 19. stoljeća. Osvrćući se na prve političke iseljeničke organizacije, spominje kako su u SAD-u prije Drugog svjetskog rata djelovale dvije organizacije, *HSS* i *Hrvatski domobran*. Posljednja je promicala ideje dr. Ante Starčevića i HSP-a. Poslijeratne političke migracije hrvatskoga stanovništva Vukušić dijeli na dvije veće i utjecajnije skupine, i to na političku emigraciju nakon propasti NDH i tragičnih događaja na Bleiburškom polju te političko iseljenišvo koje je nastalo nakon propasti Hrvatskoga nacionalnoga pokreta iz 1971. godine. Upravo će ove dvije skupine, kako ističe autor, znatno pridonositi promicanju ideje o potrebi stvaranja samostalne i suverene hrvatske države. Osim toga, u prvom se poglavlju najviše posvetio nastanku i organizacijskoj strukturi hrvatskih političkih organizacija u iseljeništvu. Poglavitno su zanimljivi mnogobrojni izvorni elaborati, programska i politička načela pojedinih organizacija, ali i svjedočanstva sudionika njihova stvaranja. Vukušić u knjizi predstavlja rad deset političkih organizacija hrvatskog iseljenništva vrlo širokog političkoga spektra, pri čemu je posebnu pozornost posvetio Hrvatskoj seljačkoj stranci, Hrvatskoj republikanskoj stranci, Hrvatskom narodnom vijeću, Hrvatskom državotvornom pokretu itd. Autor naglašava činjenicu da su te političke organizacije nakon uspostave Republike Hrvatske doživjele bitne promjene, dok su neke od njih, primjerice HNV, prestale postojati ili su poslije preustroja nastavile legalno djelovati u domovini.

U drugom poglavlju Vukušić iznosi najznačajnije činjenice oko ustroja i rada jugoslavenske tajne policije Udbe, počevši od *Uputstva* koje je Josip Broz Tito još 1941. godine izdao partizanskim odredima o sigurnosnim pitanjima. Ipak, do sustavnijeg organiziranja i jedinstvenog djelovanja sigurnosno-obavještajnih

službi za cijeli teritorij na kojem su djelovale partizanske vojne formacije važnije su Titove odluke od 13. svibnja 1944. i 15. kolovoza 1944. godine kojima je osnovano Odjeljenje za zaštitu naroda (OZNA) i Korpus narodne obrane Jugoslavije (KNOJ). Za prvoga zapovjednika Ozne imenovan je Aleksandar Ranković, dok je za prvog načelnika Ozne za Hrvatsku postavljen Ivan Krajačić-Stevo. Kako ističe autor, upravo će Ozna biti odgovorna za velike zločine nakon formalnoga završetka Drugog svjetskog rata, tj. za Bleiburšku tragediju i križne putove.

U drugom poglavlju Vukušić prikazuje osnovni ustroj Udbe do 1966. godine. Smjenom Aleksandra Rankovića nakon Brijunskog plenuma uslijedila je veća reorganizacija unutar službe, uključujući promjenu imena u Službu državne bezbednosti (SDB), odnosno Službu državne sigurnosti (SDS). SDB je formalno bio pod upravom Saveznoga sekretarijata unutarnjih poslova (SSUP), a dijelio se na odjele od kojih su sljedeća četiri bili nositelji obavještajnih i kontraobavještajnih djelatnosti: Odjel za unutrašnje neprijatelje, Odjel za emigraciju, Odjel za strane obavještajne službe i Odjel za tehnička praćenja i prislušivanja.

U knjizi su prvi put cjelovito prikazani glavni akti vezani za rad SDS-a, kao što su: Pravila Službe državne sigurnosti, donesena na prijedlog SSUP-a 30. siječnja 1967. godine i Jedinствена načela o primjeni sredstava i metoda u vršenju poslova državne sigurnosti. Načela su dokument triju ministarstva Saveznoga izvršnoga vijeća, SSUP-a, SSNO-a, i SSIP-a, a odluka je stupila na snagu 4. veljače 1975. godine. Odluka o poslovima državne sigurnosti koje obavljaju pojedini savezni organi dokument je koji je usvojio SIV 5. veljače 1975. godine. Uputa o dokumentaciji i evidenciji organa sigurnosti i vojne policije u oružanim snagama SFRJ usvojena je od SSNO-a 27. veljače 1980. godine. U nastavku poglavlja autor donosi dijelove iz dva elaborata KOS-a i Udbe, koji su nastali tijekom 1987. i 1989. godine, u kojima je služba iznijela procjene stanja unutar hrvatskoga političkoga iseljništva. Posebna zanimljivost u elaboratima jest činjenica da su se jugoslavenske tajne službe najčešće služile skupnim imenom "ustaška emigracija" ili "hrvatska neprijateljska emigracija", što su za njih gotovo izostajalice. Vidljivo je i to da ne postoji pokušaj dublje analize stanja u hrvatskom iseljništvu, budući da je već u to vrijeme većina članova iseljničkih političkih organizacija pripadala populaciji rođenoj nakon kraja Drugoga svjetskoga rata, a također su znatan utjecaj na političko iseljništvo tada imali i pojedini politički iseljenici koji su se iselili nakon 1971. godine. U elaboratima, u kojima se poimenično navode sve glavne hrvatske političke organizacije u iseljništvu, pridodana je i rimokatolička crkva. Također su pridodani i ugledni pojedinci iz domovine, sudionici *Hrvatskoga nacionalnoga pokreta* iz 1971. godine, koji su u inozemstvu promicali hrvatske nacionalne interese.

Vukušić je u prvom poglavlju zabilježio i niz svjedočanstava pojedinih pripadnika i suradnika Udbe o metodi i načinu rada unutar službe pri planiranju i izvršenju pojedinih akcija. Treba istaknuti činjenicu da se dio službe u tijeku osamdesetih godina odvaja od kontrole središnjih jugoslavenskih vlasti i stavlja u izravnu službu velikosrbijanskih interesa, pri čemu obilato koristi pomoć Beogradskoga kriminalnoga miljea. Ipak, većinu tajnih operacija protiv hrvatskoga političkoga iseljništva izvodili su "operativci" hrvatske Udbe iz Zagreba, Splita, Rijeke i Osijeka, pa je ta služba i izravno odgovorna za mnoge likvidacije i napade u iseljništvu.

U trećem poglavlju knjige autor iscrpno prikazuje niz teških i za mnoge iseljenike tragičnih napada Udbinih agenata, uz brojna prikupljena svjedočanstva žrtava nasilja te organizacije. Na početku poglavlja naveden je popis podataka o ubojstvima i otmicama 107 hrvatskih političkih iseljenika, a u nastavku su opisani pojedini napadi, od prvog ubojstva dr. Ivana Protulipca, 31. siječnja 1946., do neuspjeloga atentata na Nikolu Štedula 19. listopada 1988. godine. Autor je u poglavlju izdvojio i predstavio samo najteže zločine, kako po metodi izvršenja, tako i po posljedicama. Poglavitito su tragični napadi izvedeni na Josipa Oreča i Stjepana Đurekovića, koje su plaćeni ubojice, nakon što su ih usmrtili, dodatno masakrirali sjekirama. Uz ostala okrutna ubojstva, opisana su i ona Nahida Kulenovića te pokušaj ubojstva obitelji Deželić. Posljednje je u svom svjedočanstvu vrlo upečatljivo opisala Marijana Deželić Kulenović. Ipak, možda je najtragičnija sudbina trogodišnje Dinke Domačinović, koja je preminula od posljedica teškoga ranjavanja zadobivenih prigodom eksplozije podmetnute bombe u prostorijama Hrvatskoga doma u Buenos Airesu 1960. godine. Autor navodi i nekoliko napada na bivše dužnosnike iz NDH, ali u knjizi vodećim osobama ratnoga vremena nije posvećen znatniji prostor, osim što je u drugom poglavlju, u kojem je obrađena tema ustroja i rada Udbe, izneseno svjedočanstvo o organizaciji ubojstva ustaškoga pukovnika Vjekoslava Luburića u Španjolskoj.

U zadnjem poglavlju knjige *Tajni rat Udbe protiv hrvatskoga iseljeničtva* autor se posebice posvetio sudbini velikoga hrvatskoga patriota i branitelja ideje slobodne Hrvatske, Ante Brune Bušića. Ovo je poglavlje već ranije predstavljeno javnosti kao dio knjige koju je Vukušić napisao u suradnji s dr. Josipom Jurčevićem i dr. Vladom Šakićem. Autori su u toj knjizi posebice skrenuli pažnju na Bušićevu ulogu u promicanju hrvatskoga nacionalnoga identiteta i njegovoj ideji povezivanja domovinske i iseljene hrvatske. Upravo u prilogu Bože Vukušića o životu, političkom i društvenom djelovanju Brune Bušića, koje je uvršteno kao završno poglavlje knjige o kojoj je ovdje riječ, uočena je dalekosežnost Bušićevih ideja. Kraj šezdesetih i početak sedamdesetih njegovo je najplodnije razdoblje, u kojem je potaknuo pitanje istraživanja i znanstvenoga valoriziranja broja žrtava Drugog svjetskoga rata. U isto vrijeme Bušić postaje jednim od vodećih ljudi hrvatskoga nacionalnoga pokreta '71. Vukušić ističe da je nepokolebljivost i upornost, te sam sadržaj znanstvenoga i stručnog Bušićeva djelovanja u to doba privukao pažnju Udbe. Nakon sloma nacionalnoga pokreta među prvima je osuđen i zatvoren, a nakon izlaska iz zatvora Bušić uviđa da u domovini ne može nastaviti s radom, jer su mu agenti Udbe stalno prijetili. Stoga odlazi iz zemlje i pridružuje se hrvatskom političkom iseljeničtvu, čiji ga vodeći ljudi vrlo brzo prihvaćaju. Bušić će u političkom iseljeničtvu vrlo brzo biti izabran na odgovorne dužnosti u Hrvatskom narodnom vijeću. Zbog uloge i utjecaja na iseljeničtvo, Udba će donijeti odluku o njegovome smaknuću, što će i izvršiti plaćeni ubojice u Parizu, 16. listopada 1978. godine.

U nastavku ovog poglavlja izneseni su važni i manje poznati događaji nakon uspostave Republike Hrvatske, kada je provedena istraga o ubojstvu Bušića nad bivšim pripadnikom i atentatorom Udbe Vinkom Sindičićem te vrijedno svjedočanstvo autora dokumentarnoga filma o životu Brune Bušića Andrije Popovića o utjecaju vodećih političkih pojedinaca pri realizaciji toga filma. Upravo kroz ova dva primjera Vukušić pokušava upozoriti koliko su i danas duboke veze suradnika Udbe s dijelom političkoga i policijskoga miljea. Iako su, u sklopu službene istrage, prikupljene neke indicije o Bušićevom ubojici, istražna i sudbena

tijela Republike Hrvatske nisu tome posvetila dovoljnu pažnju. Indikativno je i to da su vodeći djelatnici hrvatske Udbe, bilo da su misteriozno skončali živote tijekom devedesetih godina, bilo da su i danas u službi, nisu bili detaljnije ispitani, pa se pretpostavlja da će počinitelj zločina nad Bušićem i dalje ostati nedostupan hrvatskom pravosuđu.

Na kraju treba reći kako će knjiga *Tajni rat Udbe protiv hrvatskog iseljenišva*, autora Bože Vukušića, zasigurno pridonijeti da se šira javnost u domovini upozna s metodama i posljedicama Udb-inih operacija protiv hrvatskoga iseljenišva. Knjiga bi trebala potaknuti i znanstvenike da se u većoj mjeri posvete proučavanju ovih, manje poznatih, događaja. Poglavitno bi se trebala ispraviti nepravda prema hrvatskom iseljeništvu, budući da su se tematikom njihove povijesti i kulture dosad u nas bavili samo pojedinci, i to parcijalno. Treba naglasiti kako sustavnih istraživanja političkoga organiziranja i rada hrvatskoga iseljenišva gotovo da i nema, a i djela koja se pojavljuju na tržištu pripadaju većinom memoarskoj ili publicističkoj literaturi. Knjiga Bože Vukušića dobar je publicistički rad, koji u nedostatku sustavnijih istraživanja, što pokazuje i velik interes javnosti, djelomice popunjava prazninu. Nadajmo se da će autor i ubuduće nastaviti prikupljati građu, kako bismo ponovno bili u mogućnosti pročitati neku njegovu novu knjigu sličnoga sadržaja.

Krešimir Bušić

Ivan JURIĆ, *Spomen knjiga poginulih hrvatskih branitelja iz Donjeg Poneretavlja tijekom Domovinskog rata*, Matica hrvatska - Ploče, Metković 2001., 400 str.

U povodu desete obljetnice 116. (metkovske) brigade Hrvatske vojske u Metkoviću je 2001. objavljena *Spomen knjiga poginulih hrvatskih branitelja iz Donjeg Poneretavlja tijekom Domovinskog rata* I. Jurića.

Nakon posvete hrvatskim braniteljima "Vaša je žrtva najveća Hrvatska svetinja", u predgovoru nas autor upoznaje s razlozima nastanka ove knjige, uz zahvalnost Udrugama roditelja i udovica poginulih hrvatskih branitelja u Domovinskom ratu i svima ostalima koji su mu u nastanku knjige pomogli.

U prvom uvodnom poglavlju (11.-16.) I. Jurić najprije nas upoznaje sa zemljopisnim položajem Donjeg Poneretavlja, zemljopisnim nazivom područja Republike Hrvatske koje se pruža od Metkovića do ušća rijeke Neretve u Jadransko more, preko kojega dolinom rijeke Neretve prolazi jedan od najvažnijih prometnih smjerova između Jadranskog mora i Panonske nizine preko pločanske i metkovske luke (ilustrirajući to zemljovidom u boji) iz kojega proizlazi geostrateško značenje ovoga prostora te velikosrpska posezanja za njima, i nastojanje ratom da ih ostvare. Zatim nas upoznaje s Domovinskim ratom 1990.-1995. (ilustrirajući ga s četiri zemljovida, od kojih su dva u boji), prikazuje ukratko njegov tijek kroz agresiju velikosrpske soldateske i hrvatsku obranu naglašavajući posebno njegov obrambeni karakter, proces stvaranja hrvatske vojske i hrvatske države te hrvatske žrtve u tom razdoblju.

Drugo poglavlje (17.-24.) donosi pregled najvažnijih ratnih događaja u Donjem Poneretavlju tijekom Domovinskog rata. Jurić ističe kako su ideolozi "ve-